

Mátai Mária, Első magyar nyelvű verses imádságunk A Laskai Sorok (1433)

Universitas Kiadó, 1997. 174 lap

1. Egyetemi hallgató koromban az egyik szemináriumi órán szeretett mesterem, PAIS DEZSŐ, egyik nyelvemlékeket elemző szemináriumi óráján kissé rezignáltan azt a kijelentést tette, hogy a nyelvemlék hiánya nem a nyelv, hanem a nyelvész baja, s bár nem lehetetlen, mégis valószínűtlen, hogy jelentős (korai) nyelvemlék hazánkban még előkerüljön. Ez a kijelentés akkor úgy felkavart, hogy szünidei újvidéki tartózkodásom alatt a negyvenes években — minden rendszeres előkészület nélkül — beültem nyelvemlék után kutatni a Matica Srbska könyvtárába. Vakációs ügybuzgalmamnak természetesen nem lett eredménye... Már az egyetemen oktattam, amikor SZABÓ T. ATTILA 1973-ban felfedezte a Marosvásárhelyi Sorokat, és éppen elbúcsúztam a tanári pályától, amikor HOLL BÉLA 1982-ben — ugyancsak délszláv területen, Šibenikben — rátalált a Laskai Sorokra. Az ő első közlése nyomán a szövegemlék hamarosan bekerült a nyelvészeti kutatások vérkeringésébe. Alapos, minden részletre kiterjedő nyelvi elemzésére 1997-ben került sor, MÁTAI MÁRIÁnak ebben a formailag is szép kiállítású, tartalmilag pedig teljes nyelvi elemzést adó munkájában. S ha már a könyv tetszetős formáját dicsérem, nem hagyhatom szó nélkül: ha a borítólapon a címet keretezve, jól olvashatón, tisztán jelenik meg a kódex adott lapja, akkor miért nincs ilyen szép fakszimile a 22. és az utolsó lapokon? A könyv címe első ránézésre meglepő, hiszen első verses emlékek az Ómagyar Mária-siralmat tartják. Az azonban nem imádság, tehát a tanulmány címének utolsó szava teszi teljessé a nyelvemlék jellegét: magyar nyelvű verses imádságként ez az első!

2. A tanulmány két fő részre tagolódik. Az első, „Általános kérdések” című részben a szerző a nyelvemlék külső, formai vizsgálatát végzi el. A második részben — s ez a tanulmány tulajdonképpen, nyelvészeti szempontból fontosabb része, a szerző önálló munkája — a könyörgés részletes nyelvi elemzését adja. A tanulmányt függelék egészíti ki. Ebben a szerző közléseket a nyelvemlék tartalmával párhuzamba vonható középkori himnuszokat (Aquinoi Szent Tamás „Adoro te vote” latin nyelvű költeményét, a RMKT. 7. kötetében közölt oltáriszentség-imádságok XVII. századi fordításait, és — jó esztétikai érzékkel — Sík Sándor, valamint Babits Mihály műfordításait).

A tanulmány végén található bibliográfia a szerző alapos előtanulmányait jelzi. A könyv számos helyén megtalálható hivatkozások igazolják a széles körű irodalomjegyzék felhasználását. Az utolsó lapokon Laskai Demeter négy kolofonjának fakszimiléit találjuk. Ezekkel is az a gondom — bár magam nem láthattam az anyakódex eredetijét —, hogy nehezen olvashatók, túl szürkék.

3. A tanulmány első részében, mint már jeleztem, a szerző először a LaskS. scriptorának, valamint az azt tartalmazó anyakódexnek a problémáit vizsgálja a nyelvemlék felfedezőjének és első közreadójának, HOLL BÉLÁnak a MKSz.-ben megjelent (100. évf. 1984: 3—23) ismertetője és az akadémián tartott előadása alapján. Megtudjuk, hogy az anyakódex egy gazdag és vegyes tartalmú középkori (XV. sz.-i) latin iskoláskönyv, melynek tekintélyes részét Laskai Demeter írta, illetve másolta. Tőle származik a helytöltőnek beírt, Laskai Soroknak elnevezett magyar nyelvű

verses imádság (könyörgés) és két magyar glossza is: *bial* 'bivaly', valamint *kemensegeth leuetven* 'keménységet levetvén' szószerkezet (16).

Az imádság „szerzőjéről” annyit tudunk meg, hogy a ma Horvátországhoz tartozó Laskóról származó szerzetes volt. Az imádság több hangtani sajátossága ennek a területnek nyelvjárására utal. Mátai kitér a *Laskai* névvel kapcsolatos hangtani problémára is. A megtaláló, HOLL BÉLA ugyanis ragaszkodott volna a *Laskói* szóalakhoz, de — és szerintem ebben igaza van Mátainak —, a példák számtalan sora igazolja, hogy az -ó, -ő végű helynevek -i képzős melléknévi alakjában a nyelvtörténetileg korábbi tőváltozat jelenik meg. A közszők esetében is ez a törvényszerűség érvényesül. Magam is azon a véleményen vagyok, hogy a XV. századra vonatkoztatva -ói és -ői formáról nemigen beszélhetünk. Ezt a hangtörténeti kérdést a MNyT. (1: 224—5) összefoglalóan tárgyalja.

Az a kérdés nincs — nem is lehet — véglegesen tisztázva, hogy Laskai fordítója vagy másolója-e a verses imádságnak. A szerző részletesen vizsgálja ezt a kérdést a 28—36. lapokon, összeveti a LaskS.-at a ThewrK.-ben található, lényegét tekintve azonos szöveggel, és hivatkozva az időközben megjelent irodalomra az a véleménye, hogy — nem kizárva egyéb lehetőségeket — „a Laskai Sorokat egyetlen latin versből, egységes versként fordították, mégpedig nem Laskai Deme-ter, hanem egy ismeretlen szerző, valamikor a XIV. század második felében (esetleg valamivel korábban)”.

Mátai a továbbiakban — még mindig a tanulmány első részében — részletesen elemzi a LaskS. műfaját és tartalmát. Megállapítja, hogy „az ima, a könyörgés, a vallásos ének, a tágan értelmezett himnusz műfajába sorolható”. Nagy alaposággal vizsgálja azt a kérdést, hogy az ilyen műfajú, magyar nyelvű imák a szigorúan kötött latin szövegű mise keretében mikor hangozhattak fel, a pap mondta-e vagy a közösség, mondták-e vagy énekelték, esetleg zsolozsmázáskor a szerzetesek imádkozták. Bár a szerző nem foglal véglegesen állást, szavaiból az érződik ki, hogy a könyörgést — csak a XIV. századtól — mise közben, vagy úrfelmutatás után, vagy áldozáskor (kódexeink kifejezése szerint: szent áldozatkor) mondták vagy énekelték a jelenlévők.

A tanulmány első részének utolsó fejezetében a szerző a LaskS. helyét keresi korai nyelvemlékeink között. Gazdag hivatkozással, igen érdekesen összefoglalja a magyar nyelvű egyházi szövegek keletkezési idejére vonatkozó szakirodalmat. Kifejti azt a — ma már általánosan elfogadott — nézetet, hogy a keresztény hit elterjesztéséhez hazánkban pap és hívő között magyar nyelvű szóbeli érintkezésre, valamint magyarra fordított szent szövegekre volt szükség. A LaskS.-ra vonatkoztatva BENKŐ LORÁNDnak azt a véleményét fogadja el, hogy — pl. a HB. és K. esetében — „írott latin előzmény írott anyanyelvi áttételét terjesztették többrendbeli másolat útján”. A LaskS. is írott latin ima fordításának másolata lehetett. Az írott szöveget a kolostori iskolákban a növendékek fejből megtanulták, s az idők során kisebb-nagyobb változtatásokkal emlékeztetőből leírták. Ezt tehette Laskai is.

Mátai a mise alatti éneklés történetének kérdését is górcső alá veszi azzal kapcsolatban, hogy a LaskS.-at esetleg énekelhették. Hivatkozik az 1569-ben megtartott nagyszombati zsinatra, amely kimondta, hogy a mise csak latin nyelven tartható, és csak a megengedett énekeket szabad énekelni. Ennél korábban tehát sok ének hangozhatott fel a miséken. Ehhez napjainkban is van analógia. A görög szertartású katolikus és ortodox miséken (amelyikben nincs a hívekkel szembeni misézés, illetve ikonosztás választja el a papot a hívektől), ma is túlsúlyban van a recitálás és az éneklés. Ehhez a közelmúltból is közlhetnek analógiát. Fiam 1991-ben Nankingban részt vett egy misén — tudvalévően Kínában csak a római egyházzal kapcsolatban nem álló, ún. „nemzeti” katolikus egyház működhet —, s feltűnt neki, hogy a hívek, alig vetve ügyet az oltárnál törtétekre, majdnem szünet nélkül énekeltek kínai nyelven. Talán így folyhattak le a középkori misék is Európában. Ilyen módon nem tartom lehetetlennek, hogy a LaskS.-at is énekelték. Erre a feltételezésre versjellege is lehetőséget ad.

4. A tanulmány második részében a szerző az imádság belső, komplex nyelvi elemzésére kerít sort. Ennek első fejezeteiben foglalkozik a szerző a LaskS. hangállapotával, helyesírásával

sajátosságaival és nyelvjárási kérdéseivel. Fejtegetésének eredményéül újra valószínűsíti, hogy Laskai Demeter nem írója, hanem másolója az imádságnak, sőt meggyőzően érvel amellett, hogy az eredeti fordítás valamelyik északi nyelvjárásterülethez köthető, s ezt Laskai a saját déli nyelvjárásához igazította.

A következő fejezetekben rejlik Mátai tanulmányának legmeggyőzőbb ereje. Grammatikai és intertextuális elemzéseivel igyekszik megragadni a nyelvemlék komplex szerkezeti összefüggéseit. Elsősorban a szövegmondatokat, ezeken belül a tagmondatokat elemzi. Itt nemcsak a LaskS. szövegét vizsgálja, hanem a ThewrK.- és CzechK.-beli párhuzamos szövegeket is vizsgálatába vonja. Szövegmondatonként halad, ezeket nem csupán szerkezeti, hanem jelentéstani szempontból is megvizsgálja. A mondatokban előforduló szavakat mindig a szöveg egészében, s nem abból kiragadva elemzi. Így például az első szövegmondat *ȳde /egh* szavának részletes elemzésére, hangalakjára, jelentésére, esetleges íráshibájára is a szövegmondaton belül kerít sort. Itt vizsgálja azt a kérdést is, hogy a más, már említett kódexekben szereplő *ídesség* és *idvesség* szavak közül melyikkel azonosítható a LaskS. *ȳde /egh* szava (75 kk.). A két lehetőség közül a szerző a másodikat tartja valószínűbbnek. Mivel ez a szó (de a LaskS. szinte valamennyi szava) több vonatkozásban is előfordul a könyvben, jó lett volna az Irodalom c. fejezet elé egy szómutató beiktatása. Ez lehetővé tenné az olvasó számára, hogy szükségtelen keresgélés helyett azonnal megtalálja az adott szó különféle aspektus szerinti elemzésének helyét (pl. a fent említett szó még a 34., 64—5., 84. és 116. lapokon újra előfordul).

Az elemzés során a szerző a szövegmondatok rendjében halad, ezen belül a mondattani és jelentéstani kérdések mellett a szószerkezeteket, illetve magukat a szavakat vizsgálja, majd összefoglalóan jellemzi. Ezzel voltaképpen egy teljesen újszerű — az eddigi szövegnyelvemlék-elemzésektől eltérő — szövegközpontú elemzést nyújt, azaz a szövegmondatokból kiindulva a tagmondatokon keresztül, a morfémaikon és az egyes lexémaikon át az etimológiáig minden kérdést koncentráltan vizsgál, elemzése tehát komplexnek mondható.

Újszerűnek mondható „A szöveg poétikai-retorikai szerveződése” című fejezete is. Ebben — néhány előbb már részletesen elemzett kérdést megismételve — összefoglalóan hangsúlyozza a szerző a szövegösszetartó erőt, a szövegkohéziót. A versszöveg egyes tagmondatait grammatikai szempontból átcsoportosítja, ezzel lehetővé teszi a mondatok logikai összefüggésének megértését. Eléri ezt azzal is, hogy zárójelbe teszi az explicite jelen nem lévő rámutató, illetve kötőszavakat, főként a nem nyelvész képzettségű olvasók részére. Azzal az értelmezésével azonban, hogy az *imádlak* ’környörögve kérlek’ jelentésű, nem értek egyet, az imádságnak ugyanis nem csak ez az egyetlen szinonimája. Azzal azonban ő is egyetért, hogy a magyar nyelvű szöveg a latin eredeti logikáját követi, a könyörgés így is eléri célját: tegye az Úr lehetővé az áldozó számára az örök élet elnyerését.

Érdekes észrevétele a szerzőnek az *én* és a *te* állandóan jelen lévő oppozíciója — az igeragozásban és a birtokos szerkezetekben is —, amely ugyanakkor Isten és ember relációjára is utal. Ebben Mátai szóismétléseket lát, költői eszköznek tekinti ezeket, ugyanígy a szövegbe foglalható alliterációkat, pl. *tiszteletes test, testemmel tisztítsad*. A szavak hangrendjére vonatkozóan is érdekes megállapításokat tesz. Statisztikailag bizonyítja, hogy a könyörgésben a palatális hangrendű szavak a fény, a derű hangulatát keltik, míg a velárisokhoz a komorabb, sötétebb hangulat járul. Az előbbi szavak számaránya kétszerese az utóbbiaknak.

A LaskS. költőiségét a szótagok aránya is jellemzi. Mátai szerint a fordító ezen a téren is magas szintűt alkotott. Nem kívánok a fordítás verstani jellegének elemzésébe bocsátkozni; Mátai meggyőződéssel mondja, hogy a LaskS. „feltétlenül versalakú költemény”, amelyben látszik „a versjellegre való tudatos törekvés”. Ezt a fejezetet az énekelhetőség kérdése zárja. Megemlíti az idevágó szakirodalomra hivatkozva, hogy ha énekelték, az éneklés a hatást feltétlenül fokozta.

5. Az utolsó, „Összefoglalás” című fejezetet azzal a megállapítással zárja a szerző, hogy az Ómagyar Mária-síralom a Mária-kultusz jegyében fogant, míg ennek méltó párjaként a LaskS. Jézushoz, Mária fiához szóló, „emelkedett hangulatú költői fohászkodás”.

MÁTAINAK e könyvecskéje alapmű azok számára, akik szövegemlékeinket a maguk komplexitásában kívánják tanulmányozni.

H. BOTTYÁNFY ÉVA